

МІЖ ЗАКОНОДАВСТВОМ І ЛІНГВІСТИКОЮ: ПРОБЛЕМНИЙ СТАТУС СІЛЕЗЬКОЇ МОВИ

У сучасному мовознавстві існують чіткі критерії розмежування діалектів і літературних мов, проте протиставлення діалектів і мови загалом є проблемним. Часто визнання діалекту мовою залежить від політичних умов і кваліфікації в правовій сфері більше, ніж від лінгвістичних чинників. Сілезька мова, або діалект, є прикладом такого проблемного мовного утворення, що, втім, поступово наближається до отримання статусу регіональної мови, тобто визнання окремою мовою.

Ключові слова: мова, діалект, польська мова, сілезька мова, регіональна мова.

In modern linguistics, there are clear criteria for distinguishing between dialects and literary languages, but the opposition between dialects and language in general is problematic. Often, the recognition of a dialect as a language depends on political conditions and legal qualifications more than on linguistic factors. The Silesian language or dialect is an example of such a problematic linguistic formation, which, however, is gradually approaching the status of a regional language, i.e. recognition as a separate language.

Keywords: language, dialect, Polish language, Silesian language, regional language.

У сучасному мовознавстві існують чіткі критерії розмежування діалектів і літературних мов, проте протиставлення діалектів і мови загалом є проблемним. Часто визнання діалекту мовою

залежить від політичних умов і кваліфікації в правовій сфері більше, ніж від лінгвістичних чинників.

В українському мовознавстві діалектом називають «різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історично-культурних традицій, самосвідомості» [3, с. 145]. У цій дефініції інтралінгвальні ознаки поступаються екстралінгвальним, що вказують на єдність спільноти, яка говорить одним діалектом. Водночас ті самі ознаки можна приписати для мови і для спільноти, що нею говорить. Тобто, крім початкової зауваги, що маємо справу з «різновидом національної мови», ніяка інша базова ознака діалекту не дає змоги відрізнити його від мови загалом.

У польській лінгвістичній традиції помітні спроби дати чіткіше визначення діалекту, яке б дало можливість відрізнити його від мови. Так, «Енциклопедія загального мовознавства» називає діалектом (або наріччям) «різновид загальнонаціональної мови, який вживають на обмеженій території жителі сіл, і якому властиві унікальні риси, передовсім фонетичні й лексичні» [5, s. 118]. Також діалектом називають групу говорів, тобто різновидів «мови сільського населення з невеликої території, переважно кількох або кільканадцяти сіл» [5, s. 232]. У цих дефініціях бачимо чітку прив'язку до села й характеристику діалектів як сільського мовлення. Саме ця ознака дала б змогу автоматично відрізнити діалект від мови, адже мова може бути вживана на будь-яких територіях, у тому числі в місті.

Найширшою за охопленням територій і носіїв постає етнічна мова, тобто «мова, котру як рідну (материнську) вживають зараз або вживали у минулому члени певного суспільства» [5, s. 270]. Важливо, що автори «Енциклопедії» визнають, що в складі одної етнічної мови можуть існувати різні культурні діалекти (як, наприклад, британська, американська, австралійська англійська),

які в свою чергу формуватимуться із дрібніших територіальних діалектів. Тобто у протиставлення мова VS діалект, де діалект мав би бути різновидом мови, втручається ще третя проміжна ланка — культурний діалект.

Культурним діалектом називають «мову освічених верств населення, що служить основою для кодифікації літературної мови цієї нації або істотно впливає на літературну мову» [5, s. 118]. Якщо в етнічній мові існує один культурний діалект, його вважають за можливе називати загальною або загальнонаціональною мовою. Якщо ж таких утворень більше, для них залишають термін «культурний діалект».

Саме така ієрархія термінів створила пастку для сілезької мови, яка точно не обмежується до сільського мовлення, тобто не є класичним територіальним діалектом, але й не є всезагальною мовою польського суспільства. Фактично, сілезька мова стоїть ближче до загальної мови або культурного діалекту жителів Сілезії. Так, під час перепису населення 2021 року сілезьку національність задекларували 596 224 особи, з яких 236 588 осіб вказали її як свою першу національність, а 187 372 — як єдину [4]. Використання сілезької мови в домашньому спілкуванні підтвердили 467 145 осіб, з них 54 957 назвали сілезьку єдиною мовою спілкування в сім'ї [4]. Тобто бачимо, з одного боку, прагнення до самоідентифікації сілезців як окремої національної групи, а з іншого боку, до визнання їхньої мови як самостійної, а не діалекту польської.

На двійстості понять «діалект» і «мова» та неможливості провести між ними чітку межу наголошує Герд Гентшель, який вважає, що «деякі “лекти” ... з мовознавчої перспективи можуть бути визнані частково як діалекти певної мови, а частково як окремі мови» [6, s. 42]. Вчений звертає увагу на те, що з погляду діяхронії сучасні польська або чеська мови цілком могли б розглядатися як діалекти західнослов'янської, а західнослов'янська фактично є діалектною гілкою праслов'янської, адже до них

можна було б застосувати принцип взаємозв'язку між діалектом і мовою, який «полягає на припущенні про виокремлення меншого (під)континууму із більшого (пра)континууму» [6, s. 45]. Відштовхуючись від цього твердження, сілезьку можна було б назвати діалектом польської, якби перша виокремилася з другої. Якщо ж це не сталося, то швидше маємо справу з двома мовами, що сформувалися або формуються паралельно з давніших місцевих діалектів, які тривалий час територіально співіснують і навіть походять зі спільної прамови, якщо про таку з перспективи історії взагалі можна говорити.

Отже, для мовознавців немає потреби проводити категоричне розмежування між діалектом і мовою, більше того — на сучасному етапі розуміння цих двох понять воно не є можливим. Проте така потреба постає в площині суспільно-політичній.

Стаття 1 частини 1 Європейської хартії регіональних мов або мов меншин визначає, що «регіональні мови або мови меншин» — це мови, що «традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави», а також «відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави», при цьому термін «регіональні мови або мови меншин» «не включає діалекти офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів» [1]. Отже, визнання сілезької діалектом або мовою є критично важливим для того, щоб у правовому полі вона підпадала чи не підпадала під дію Хартії.

Водночас польське законодавство проводить чітке розмежування, на відміну від Хартії, між мовами регіональними й мовами меншин.

Закон Республіки Польща про «Про національні та етнічні меншини, а також про регіональну мову» мовою меншини називає «власну мову національної та етнічної меншини, про яку йдеться в статті 2» цього закону. Справді, у статті 2 частини 1 закон дає чіткий перелік національних (білоруська, чеська, ли-

товська, німецька, вірменська, російська, словацька, українська, єврейська) та етнічних меншин (караїмська, лемківська, ромська, татарська), а серед критеріїв їхнього виокремлення перераховує такі: «істотна відмінність від решти громадян своїми мовою, культурою, традиціями; прагнення зберегти власні мову, культуру або традиції; почуття історичної національної спільності та спрямування на її захист; проживання предків спільноти на території сучасної Республіки Польща протягом щонайменше 100 років» [2]. Згідно з цими критеріями, сілезька не може бути мовою меншини, адже не виявляє істотних відмінностей, а сілезці не згадані в переліку національних та етнічних меншин.

Із цієї причини сілезька не може також претендувати на статус допоміжної мови. Стаття 9 частини 1 Закону вводить в обіг специфічно польське трактування цього терміна, коли допоміжною мовою називають «мову меншини, що може використовуватися паралельно з державною мовою в органах гміни, де кількість мешканців, що належать до меншини, становить 20 % і більше від населення» [2]. Хоча сілезці становлять значний відсоток населення в своєму регіоні, вони не визнані меншиною, тому їхня мова не може стати допоміжною.

Натомість сілезька може претендувати й претендує на статус регіональної. Польські законодавці покликаються на Європейську хартію регіональних мов і/або мов меншин, називаючи регіональною мовою ту, що її «традиційно вживають на території держави її громадяни, які становлять менш чисельну групу від решти населення цієї держави, така мова відрізняється від офіційної в цій державі, вона не може бути діалектом офіційної мови чи мовою мігрантів» [2].

Сілезька точно не є мовою мігрантів, вона відрізняється від офіційної (літературної) польської, а носії сілезької менш чисельні, ніж решта населення. Тобто сілезька відповідає всім критеріям щодо регіональної мови, крім одного, який залишається під питанням: визнавати її окремою мовою чи діалектом польської.

Як ми з'ясували вище, це питання лежить не так у площині лінгвістичній, як у суспільно-політичній. Тому з 2007 р. було здійснено 7 спроб визнати сілезьку на законодавчому рівні окремою мовою і надати їй статус регіональної.

26 квітня 2024 року Сейм Республіки Польща нарешті підтримав законопроект про визнання сілезької мови регіональною. Після затвердження Сеймом документ було передано для подальшої роботи в польський Сенат [4].

Комітети Сенату з питань освіти, культури і засобів масової інформації та з питань місцевого самоврядування і державної адміністрації схвалили без змін поправку до «Закону про національні та етнічні меншини і регіональні мови» (тепер у назві закону вживатимуть множину, раніше він стосувався єдиної регіональної мови). Зміст поправки полягає в тому, що сілезька має бути включена до закону як друга регіональна мова поряд із кашубською. Це створить широке поле для підтримки існування, розвитку й стандартизації сілезької. Наприклад, зміна до закону надасть можливість запровадження добровільних занять сілезькою мовою у школах, установлення двомовних табличок з назвами населених пунктів, у яких використання сілезької мови декларують понад 20 відсотків жителів, державні дотації на заходи, пов'язані зі збереженням сілезької мови або введення двох представників носіїв сілезької мови до складу спільного комітету уряду та національних і етнічних меншин [2].

Зараз законопроект перебуває на розгляді у президента Анджая Дуди. Якщо той не накладе вето, сілезька остаточно отримає статус окремої мови, а не діалекту польської.

Список використаних джерел

1. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15 травня 2003 р. № 802-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text.

2. Про національні та етнічні меншини, а також про регіональну мову : Закон Республіки Польща від 6 січня 2005 р. URL: <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/ustawa-o-mniejszosciach-narodowych-i-etnicznych-oraz-o-jezyku-regionalnym>.
3. Українська мова : Енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
4. Broda K. Język śląski jako regionalny? Senat zagłosował za. Dziennik Gazeta Prawna. URL: <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/9503065,jezyk-slaski-jako-regionalny-senat-zaglosowal-za.html> (дата звернення: 20.05.2024).
5. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / pod redakcją Kazimierza Polanskiego ; opracowali Marian Jurkowski... [et al.]. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999. 732 p.
6. Hentschel G. Śląski: gwara — dialekt — język? Spojrzenie z zewnątrz. Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy — koncepcje — perspektywy. 2018. S. 41–66.